

Ecosofia. Dimensiunile fondatoare

Termenul de ecosofie (ecosophie) a fost creat de filosoful Arne Naess, profesor la Universitatea din Oslo, în anii 1960 și a marcat începutul mișcării Ecologiei Profunde (Deep ecology), care invită la o răsturnare a perspectivei antropocentriste: omul nu se situează la vârful ierarhiei viului, ci se înscrie, dimpotrivă, în ecosferă, ca o parte care se inserează în tot. Noțiunea de ecosofie a fost afirmată și dezvoltată ca un concept filosofic de psihanalistul francez Felix Guattari (1930-1992), mai ales în lucrarea sa „Les Trois Écologies” (1989). Ea a apărut în contextul în care, după apariția ecologiei politice și recrudescența ideilor ambientale, s-au născut noi interogații filosofice. S-a conturat astfel și o „ecologie a spiritului” „o ecologie cognitivă” prin reflexiile și cu contribuția unor gânditori precum: Hans Jonas, G.Bateson, A.Petitjean, Edgar Morin.

Preocupat de apatia și neputința subiectivă manifestată față de imperativul ecologic, Guattari a mers mai departe și a propus lărgirea paradigmei ecologice spre sfera socială și cea a mentalităților. Ideea s-a născut în contextul analizelor efectuate împreună cu G.Deleuze asupra proceselor subiective care acționează în capitalism și care eliberează inventivitatea, dar o întoarce totodată în „antiproducere”, precum și în contextul lucrărilor clinice de „psihiatrice instituțională”, pentru care mediul, prin diferitele sale componente, este determinant în formațiunile subiective și patologiile lor.

Demersul său teoretic a perceput și semnificațiile unei tendințe în ecologia științifică de a transversaliza analiza mediilor, asociind elementele naturale și cele artificiale, speciile animale ori vegetale și modurile de viață umană, precum și interdisciplinaritatea promovată de cercetările privind mediul între științele zise dure și științele umane.

Ceea ce l-a îngrijorat pe F.Guattari a fost „viața anormală” a oamenilor normali, pasivitatea lor în fața dezastrului material și moral, infantilizarea promovată de mass-media, încetarea producției subiective de virtualități colective, chiar regresul spre microfascism ale „societăților de control”.

Planeta Terra cunoaște o perioadă de intense transformări tehnico-științifice în contrapartidă cu care se manifestă fenomene de dezechilibre ecologice, amenințând, pe termen scurt, dacă nu se găsesc remedii, implantarea vieții pe suprafața sa. În paralel cu aceste bulversări, modurile de viață umană, individuale și colective, evoluează în sensul unei progresive deteriorări. Rețelele de rudenie tind să fie reduse la minimum, viața domestică este gangrenată prin consumul mass-mediatic, viața conjugală și familială se găsește frecvent „osificată” de către un fel de standardizare a componentelor, relațiile de vecinătate sunt reduse în general la cea mai săracă expresie. Raportul subiectivității cu exterioritatea sa (socială, animală, vegetală, cosmică) se compromite astfel într-un fel de mișcare generală de implozii și infatilizare regresivă.

Formațiunile politice și instanțele executive par total incapabile de a înțelege această problematică în ansamblul implicațiilor sale; în privința amenințărilor ambientale ele se mărginesc în a aborda domeniul poluărilor industriale și aceasta exclusiv într-o perspectivă tehnocratică, în timp ce, numai o articulație etico-politică, denumită de Guattari ecosofie, între cele trei registre ecologie, cel al mediului, cel al rapoartelor sociale și cel al subiectivității umane ar fi susceptibil să clarifice convenabil aceste chestiuni.

Problema principală este modul de a trăi pe această planetă, în contextul accelerării mutațiilor tehnico-științifice și creșterii considerabile a populației. Forțele productive, în condițiile dezvoltării continue a muncii mașiniste, demultiplicării prin revoluția informatică, fac disponibilă o cantitate, întotdeauna mai mare din timpul de activitate umană potențială. Dar în ce scop? Cel al șomajului, al marginalității opresive, solitudinii, angoasei, nevrozei ori, dimpotrivă, cel al culturii, creației, cercetării, reinventării environmentului, îmbogățirii modurilor de viață și de sensibilitate?

Drept urmare, nu ar exista un răspuns veritabil la criza ecologică decât la eșalon planetar și cu condiția ca să se opereze o autentică revoluție politică, socială și culturală care să reorienteze obiectivele producției de bunuri materiale și imateriale. Această revoluție nu ar trebuie deci să privească numai raporturile de forță vizibile la mare eșalon dar, de asemenea, domeniile moleculare ale sensibilității, inteligenței și dorinței...

Pentru a depăși un asemenea impas, ar trebui

acționat, dar „este dificil de a face indivizii să iasă din ei însuși, să de degajeze de preocupările lor imediate și să reflecteze asupra prezentului și viitorului lumii. Le lipsesc pentru a o face, incitațiile colective.

Care ar fi calea și mijloacele prin care omul contemporan ar putea ieși din narcoza sa fatalistă, din integrarea sa hiperadaptivă?

Din dubla sa ipostază de teoretician și practicant, Guattari propune noi „îmbinări colective de exprimare”, „noi împletiri polifonice între individ și social”; o nouă productivitate de subiectivități trebuie să fie susținută prin dispozitive concrete, noi teritorii de existență producătoare de un univers de valori, ale căror schițe sunt reperabile în societățile noastre în „grupuri-subiecte”.

Definită de fondatorul său E.Haeckel drept „știința raporturilor organismelor cu lumea exterioară și condițiile lor de existență”, noțiunea de ecologie e pentru Guattari eclectică, înglobând realități foarte eterogene, ceea ce face, de altfel, bogăția sa.

Ea este mai întâi o știință, respectiv știința ecosistemelor de orice natură; în această ipostază nu are contururi bine delimitate, întrucât ia în calcul atât ecosisteme sociale, urbane, familiale, cât și pe cele aparținând biosferei. Alături de aceasta, ecologia a devenit un fenomen de opinie, care acoperă sensibilități foarte diverse: de la cele conservatoare, chiar reacționare care propovăduiesc întoarcere la valorile ancestrale, la cele care tind la recompunerea unei polarități progresiste, care să se substituie vechii polarități dreapta-stânga.

Din încercarea de a realiza o joncțiune conceptuală între toate aceste dimensiuni, s-a născut la Guattari ideea de ecosofie, prin articularea celor trei ecologii: ambientală (pentru raporturile cu mediul), socială (pentru raporturile cu „socius”, realitățile economice și sociale) și mentală (pentru raporturile la psyché, problema producerii de subiectivitate umană), în jurul unui „obiect ecosofic”, care ar merge mai departe decât obiectul ecosistemic și s-ar defini prin patru dimensiuni: cea a fluxului, cea a mașinii, a valorii și a teritoriului existențial.

Dimensiunea fluxului rămâne mai evidentă, întrucât în cadrul ecosistemelor există, prin definiție, articulare de fluxuri, adesea eterogene. Cea a mașinii este menită să dea o dimensiune de retroacțiune cibernetică, de autoafirmare ontologică, fără a cădea în mitul animist ori vitalist, precum, de exemplu, în cazul ipotezei Gaia a lui J.Lovelock și Margulis. Obiectul ecosofic este, în același timp, purtător de valori, de registre și de perspective de valorizare; în acest context este important pentru regândirea problematicii valorii, inclusiv valoarea economică și pentru a articula valoarea capitalistă, valoarea de schimb în sens marxist, cu alte sisteme de valorizare secretate de sistemele autopeitice: sistemele sociale, grupuri, indivizi, sensibilități individuale, artistice, religioase; pentru a le articula între ele, fără ca valoarea economică să le strivească.

Cea de-a patra dimensiune este cea a finitudinii existențiale, ceea ce Guattari denumeste „teritorii esențiale” nu este considerată o entitate eternă, dar se fondează în coordonate de determinare extrinseci, independente. În sistemul său de valori, obiectul ecosofic, are un început și un sfârșit; el se află în raport cu o altitudine mecanică, un phylum mașinist.

Denumire. În construirea termenului său de ecosophie (ecosofie), Guattari a recurs la aceeași modalitate precum în cazul altor discipline tradiționale (economie, ecologie ș.a.). Astfel, rădăcina eco în accepțiunea originară greacă trimite la oikos = casă, bun domestic, habitat, mediul natural; Sophia semnifică înțelepciune, cunoaștere, savoir, iar coreland putem traduce ecosofia drept „înțelepciunea de a locui”, constituită pentru fiecare de propriul său mediu.

Altfel spus, este vorba de o perspectivă pragmatică privind practicile sociale, o privire deasupra „individului” contemporan rămas superfluu, la fabrica comunităților. Proiectul lui Guattari urmărește reintegrarea complexității indivizilor, libidoului lor, a visurilor acestora, în ecuația politică.

Preliminarii metodologice. Înainte de a prezenta conținutul în sine al ecosofiei se impune a face câteva precizări „metodologice”. În viziunea lui Guattari filosofia nu este o simplă artă de a forma, de a inventa, ori de a fabrica concepte, căci acestea nu sunt în mod necesar forme, descoperiri ori produse; ea este disciplina care constă în a crea concepte, întotdeauna noi.

Împreună cu G.Deleuze el a dezvoltat astfel conceptul de „geophilosophie”. Cele două componente ale sale, teritoriul și pământul, cu două zone de indiscernabilitate, deterritorializarea (de la teritoriu la pământ) și reteritorializarea (de la pământ la teritoriu).

Filosofia se reteritorializează de trei ori, odată în trecut asupra grecilor, o dată în prezent pe statutul democratic, odată în viitor pe noul popor și noul pământ. Grecii și democrații se deformează numai în această oglindă a viitorului.

Europeanul poate fi deci considerat nu ca un tip psiho-social printre altele, ci ca Omul prin excelență, astfel cum grecul a făcut-o deja, dar cu mult mai multă forță expansivă și voință misionară decât primul.

După asemenea experiențe a trecut la elaborarea conceptului de ecosofie.

Preliminarii conceptuale. În perspectivă ecosofică, inițiativele individuale pot să fie captate și federate de grupuri subiecte ori grupuri lideri care interpretează nevoile ori aspirațiile difuze, în afara instituțiilor de putere, care le traduc în propuneri de guverne, care fac presiuni pe lângă instanțele internaționale, care acționează asupra spiritelor, culturile și valorile oamenilor de stat, aleși ori funcționari ai organismelor internaționale.

Grupul-subiect (o invenție a lui Jean Paul Sartre, reinterpretată de Felix Guattari) este un grup a cărui instituționalizare este suficient de fluidă și neierarhică pentru a nu îngheța viața sa interioară în rituri și convenții. El poate astfel să deceleze în afara lui semnele a ceea ce este viabil în societate, sub mantia ierarhiilor și conformismelor și a capta energia acestor forțe subadiacente, chiar inconștiente, care compun subiectivitatea unei societăți mondiale. Subiectivitatea nu aparține nici unui grup desemnat prin funcțiile sale. Ea este de asemenea neprevăzută, fragilă și eficientă precum viața însăși. Întrucât nu are puțină instituită, poate avea forța de percepție și interpretare.

Din această perspectivă, în concepția lui Guattari o ecosofie este „o perspectivă incluzând dimensiunile etice și articulând între ele, ansamblul ecologiilor : științifice, politice, ambientale, sociale și mentale. Astfel această ecosofie este, poate, chemată să se substituie vechilor ideologiilor care sectorizau de o manieră abuzivă socialul, privatul și civilul și care erau incapabile de a stabili joncțiuni între politică, etică și estetică”.

Spații de valorizare. „Este din ce în ce mai puțin legitim ca rețele financiare și de prestigiu ale activităților umane socialmente recunoscute să nu fie reglate decât de o piață fondată pe profit” afirmă F.Guattari în „Les Trois Ecologies”.

Ideologia neoliberală justifică suveranitatea pieței prin libertatea schimbului. Ea postulează existența unei piețe abstracte guvernând și reglementând ansamblul sferelor economice. „Piața” nu există; dimpotrivă există tot felul de piețe. De exemplu, cea a armamentelor ținută de puterile statale, piețele regionale, locale, dar și piețele paralele ale drogului, mafiei și chiar cea a artei. La nivel micro-sociologic, există piețele domestice, cele ale trocului în țările subdezvoltate. Acestea sunt formațiuni de putere care le pun și le dau ca și sâmp de echivaloir, de valoare și jocul între piețe devine un joc între aceste piețe de putere. Unele sunt subestimate, altele supraevaluate. Nu există deci o categorie unică, transcedentă, de piață mondială. Sunt sisteme de valorizare puse ca teritorii existențiale - de un anumit număr de formații de îmbinare de putere.

„Chiar rolul politicii este cel în discuție. Trecerea la o economie mondială, raportul între economie și tehnologie, economie și finanțe reprezintă mutații neguvernabile ale aceleiași politici în sensul avut de către acest cuvânt, de la Machiaveli la Lenin și astfel, până acum cincisprezece ani, adică al capacității de guvernare a unei părți semnificative din realitatea socială în oceanul relațiilor umane și al imaginarului. Astăzi, povara specifică a puterii politice este derizorie în fața creării unor rețele spontane, subterane... Ar trebui mai degrabă să apreciem povara pe care politica o poate aduce în fața schimbării sociale și rolul pe care progresiștii, intelectualii ori liberalii îl pot juca în interiorul societății. Ne aflăm în fața unei alternative: fie ajungem să considerăm această problemă în însuși interiorul subiectivității societății noi, fie continuăm să considerăm că reiese numai din guvernarea politică, și în acest mod pierdem.”(Guattari, septembrie 1991).